

wspomnianego wydawnictwa zamieszczono interesujące studium na temat roli Biblii w cywilizacji amerykańskiej⁸, które autor — Mark A. Noll — rozpoczął stwierdzeniem, że „badanie cywilizacji amerykańskiej to w dużej mierze badanie Biblii”. Zewnętrznym świadectwem zakorzenienia Biblii w cywilizacji amerykańskiej są biblijne nazwy miejscowości i imiona. Sondaże G. Gallupa z 1978 r. wykazały, że dla 42% mieszkańców Stanów Zjednoczonych Biblia jest słowem Bożym, które nie zawiera żadnego błędu w swych stwierdzeniach i pouczeniach: 30% Amerykanów czyta Biblię raz na tydzień, a 12% przynajmniej raz w ciągu dnia. Nic więc dziwnego, że roczna sprzedaż Biblii obejmuje sumę około 150 milionów dolarów. Każdorazowy prezydent Stanów Zjednoczonych składa przysięgę na Biblię.

Osobny temat stanowi rola Biblii w Ameryce Łacińskiej z jej teologią wyzwolenia, funkcja Biblii w kulturach Afryki, wpływ Biblii na islam, a zwłaszcza rola Biblii w kulturze żydowskiej.

Warszawa

KS. STANISŁAW MĘDALA CM

---

⁸ M. A. Noll, *La Bible dans la civilisation américaine*, w: *Le monde contemporain et la Bible*. Paris 1985, s. 187—208.

Ks. Norbert Mendecki

SZTUKA IZRAELITÓW. W STULECIE NARODZIN ARCHEOLOGII PALESTYNY

1. NARODZINY ARCHEOLOGII PALESTYNY

Wiek XIX obfitował w odkrycia archeologiczne Palestyny. Dla przykładu: w r. 1838 Amerykanin Edward Robinson przewędrował po raz pierwszy tunel Siloe. Drugiego przejścia w r. 1867 dokonał kapitan Charles Warren. Epigraf w tymże kanale został odkryty w r. 1880. Stelę króla Meszy znalazł misjonarz F.A. Klein, niedaleko od Dibanu w r. 1868. Przyjmuje się jednak, że narodziny archeologii Palestyny przypadają na wiosnę roku 1890, kiedy to genialny W.M. Flinders Petrie zainteresował się pagórkami, zawierającym starożytne ruiny¹. Tutaj rozpoczął prace wykopaliskowe i po sześciu tygodniach ustalił wytyczne dla przyszłych badań archeologicznych. W r. 1990 minęła więc setna rocznica narodzin archeologii Palestyny.

---

¹ J.B. Pritchard, *Die Archäologie und das Alte Testament*, Wiesbaden (1962), 17—27, 50—55.

2. ZAKAZ TWORZENIA OBRAZÓW

Powszechne przekonanie o bezobrazowej religii Jahwe podważa się w obecnych czasach. Za obrazową religią Jahwe przemawiają następujące argumenty:² a) Za każdym zakazem kryje się pewna rzeczywistość, tzn. walka z obrazami świadczy o istnieniu owych obrazów. b) Palestyna leżała pośród wielkich mocarstw kulturowych (Egipt, Syria, Anatolia, Mezopotamia). Jest rzeczą niemożliwą, aby owe potęgi kulturowe z obrazowym kultem nie wywarły wpływu na mały kraj Izraelitów. Ponadto Palestyna pełniła rolę pomostu pomiędzy Afryką, Azją i Europą. c) Wykopaliska archeologiczne w Palestynie z okresu średniego brązu, późnego brązu i żelaza potwierdzają wpływ egipski, syryjsko-fenicki i mezopotamski na sztukę Izraelitów³. Artysta starożytnego Wschodu był w pierwszej linii rzemieślnikiem, a nie twórcą-fantastą. Posługiwał się on motywami, które były w tym czasie w obiegu. Dlatego też owe motywy przetrwały w mało zmienionej formie setki lat. d) Stary Testament przynosi wzmianki o egipskich i przednioazjatyckich obrazach istniejących w Izraelu, a nawet stosowanych w odniesieniu do Jahwe. Zakaz obrazowego przedstawiania Boga pojawia się stosunkowo późno i nie doprowadził do całkowitego wymazania obrazów z religii. Świadcstwa Starego Testamentu pod tym względem potwierdzają badania archeologiczne.

3. RZEŹBIARSTWO

3.1 Stary Testament

Stary Testament zna obróbkę kamieni (*masseby*) (Kpł 26,1; Oz 10,1), drzewa (*aszery*) oraz rzeźbę posągów bogów w postaci antropomorficznej (np. Dagon 1 Sm 5,1-5) oraz w postaci mieszanej czy zwierzęcej. W świątyni jerozolimskiej panuje Jahwe na dwóch cherubach, które można sobie przedstawić jako sfinksy. Wielką popularnością cieszył się w Jerozolimie Nechusztan — spiżowy wąż, który padł ofiarą reformy Ezechiasza (2 Krl 18,4). 14 wyrzeźbionych lwów, jako symbol władzy królewskiej otaczało tron Salomona (1 Krl 10,18-20).

3.2 Cielec

Wielką popularnością cieszył się cielec na obszarze Kanaanu i Syrii przedstawiający Baala/Hadada. Jako symbol siły życiowej i płodności spotykamy go nie tylko w świątyni jerozolimskiej, ale także w ośrodkach kultycznych Betel i Dan (1 Krl 12,26-33) za czasów Jeroboama. Także Jahwe zostaje przedstawiony w postaci cielca, co nie wywołało wielkiego zgorszenia w okresie przed publiczną działalnością proroka Ozeasza. Dopiero ten Prorok jako pierwszy nazwał takie przedstawienie bałwochwalstwem (Oz 10,5; 13,2). Także zdarzenie ze złotym cielcem w okresie wędrówki Izraela po pustyni (Wj 32; Pwt 9,7-

² Por. S. Schroer, *In Israel gab es Bilder*, „Bibel und Kirche” 40 (1985) 148—156.

³ O. Keel/S. Schroer, *Studien zu den Stempelsiegeln aus Palästina/Israel*, t. 1 (OBO 67), Fribourg—Göttingen 1985, 7—47.

-21) należy widzieć w związku z ową polemiką jako tzw. „projekcja w czasy za-przeszłe”. Dotychczas znajdowano w Palestynie z okresu biblijnego statuy cielca pochodzenia egipskiego (por. statuy cielca w Aszkelon, w Beerszeba, wapienna statua z Arad, statua z brązu z Hazor, trzy statuy z Megiddo). W r. 1982 ukazała się publikacja na temat nowo znalezionej statuy cielca z okolic Samarii,⁴ pochodzącej z okresu Sędziów (12/11 w. przed Chr.). Kult cielca sprawowany był przez Izraelitów na tzw. wyżynie (*bamah*). Badania statuy wykazały, że była ona produktem rodzimym. Nic więc dziwnego, że Jeroboam w X w. przed Chr. zaprowadził kult cielca w Betel i Dan, opierając się na rodzimej tradycji.

3.3 Malowidła ściennie i płaskorzeźby

Świątynie i pałace starożytnego Wschodu pokryte były malowidłami ściennymi i płaskorzeźbami. Także świątynia Salomona zawierała płaskorzeźby pokryte złotem na ścianach i odrzwiach, przedstawiające cherubów, palmy i girlandy kwiatów (1 Krl 6; por. Ez 41). Ponieważ świątynię jerozolimską budowali architekci fenicy, przypuszcza się, że umieścili oni także w niej symbole regeneracji i płodności. Płaskorzeźby świątynne zostały przyjęte przez tradycję izraelską bez sprzeciwu, natomiast płaskorzeźby w obrębie podwórza świątynnego przedstawiające płazy (żaby, węże) i inne nieczyste zwierzęta (pawiany, barany?), były zgorzeniem (Ez 8,10nn). Zwierzętom tym składano ofiary kadzielne, co wskazuje na wpływ egipski. Ez 23 przyrównuje kult bałwochwalczy do nierządu. Także w pałacu Jojakima (Jr 22,14) cedrowe obramowania okien pomalowane były na czerwono.

3.4 Kuntillet Adsrud

W ostatnich latach odkryto w Kuntillet Adsrud, leżącym pomiędzy Synajem a Negewem, malowidła ściennie w budynku będącym stacją sakralno-kultyczną dla podróżnych elamickich i dla karawan⁵. Malowidła ściennie pochodzą z lat pomiędzy 850 a 750 przed Chr. Chociaż malowidła te są w kawałkach, P. Beck przeprowadził rekonstrukcję⁶. Motywy roślinne i geometryczne, scena z figurami na murze miasta i siedzący na tronie z kwiatem lotosu zatkniętym w nozdrzach zdradzają styl fenicko-północno-syryjski.

4. SZTUKA MINIATUROWA

Sztukę miniaturową stanowią wyroby rzeźbiarskie z kości, pieczęcie, amulety i wisiorki ozdobne. Cechą charakterystyczną tej sztuki jest powszechność i łatwość przenoszenia. Spotykamy ją więc nie tylko w pałacach i świątyniach,

⁴ A. Mazar, *Bronze Bull Found in Israelite „High Place” from the Time of the Judges*, „Biblical Archaeology Review” 9 (1983) 34—40.

⁵ J.A. Emerton, *New Light in Israelite Religion: The Implications from Kuntillet 'Ajrud*, ZAW 94 (1982) 2—20.

⁶ P. Beck, *The Drawings from Horvat Teiman (Kuntillet 'Ajrud)*, Tel Aviv 9 (1982), szczeg. 47—68.

ale także posługuje się nią prosty lud w życiu codziennym. Podobne znaczenie miały tekstylia, które nie przetrwały do czasów obecnych.

4.1 Stary Testament — wyroby z kości słoniowej

Powszechność i codzienność nie budzi szczególnego zachwytu, dlatego też nie mamy w Starym Testamencie żadnego opisu terakot, amuletów czy pieczęci, chociaż przy prawie każdym wykopalisku archeologicznym mamy do czynienia z owymi przedmiotami. Stary Testament opisuje w zamian za to luksusowe ornamenty z kości słoniowej, importowane drogą morską z Egiptu (Ez 27,15; por. też 1 Krl 10,22). Pnp 5,14 i 7,5 chwali wielką wartość kości słoniowej. Zaś prorocy krytykowali zbytek i luksus możnowładców. Król Achab kazał wyłożyć płytami z kości słoniowej cały pałac (1 Krl 22,39), co spotkało się z krytyką proroka Amosa (3,15).

Nie tylko ściany pokrywano kością słoniową (por. Ps 45,9 hale z kości słoniowej), ale także dywany ozdobne w Samarii (Am 6,4). Tron króla Salomona był również z kości słoniowej, wyłożony szczerym złotem. Niewątpliwie owe tabliczki z kości słoniowej pokryte były rzeźbami, a nawet innymi ozdobami z różnych materiałów, na co wskazują wykopaliska archeologiczne z krajów wschodniej części Morza Śródziemnego i Syrii⁷. W Megiddo odkryto ok. 300 kawałków kości słoniowej w pałacu z okresu późnego brązu. Podobne części kości słoniowej znaleziono w ruinach pałacu w Samarii⁸. Chodzi tutaj prawdopodobnie o pałac króla Achaba (1 Krl 22,39). Przypuszcza się, że ok. 70 sztuk dekoracji palmowych, znalezionych tutaj, pokrywały ściany pałacu (por. 1 Krl 6). Inne ornamenty, jak kwiaty, cheruby, walka zwierząt, pasący się jeleni, kobieta w oknie, narodziny Horusa i inne pokrywały meble, zwłaszcza łóżka i krzesła. Na uwagę zasługują łoża i krzesła przyozdobione motywem „kobieta w oknie” i figurami lwów wyrzeźbionymi w kości słoniowej na wzór syryjski⁹. Zarówno król Salomon jak i możnowładcy w Samarii pokryli meble płasko-rzeźbami o różnych motywach. Pośród lwów i innych stworzeń odczuwano pewność, a symbole płodności dawały siłę życiową. Prorok Amos protestował przeciw wyzyskiwaniu biednych przez bogaczy, którzy kosztem ubogich pomnażali luksus, ale także przeciw owemu fałszywemu poczuciu pewności (Am 6,3n).

4.2 Tekstylia

Do sztuki izraelskiej należą tekstylia: zasłony, koce, dywany i odzież. Odzież i dywany przedstawiały ulubioną zdobycz wojenną (Joz 7,21; Sdz 5,30)

⁷ H. Weippert, *Elfenbein*, w: K. Galling, *Biblisches Reallexikon*, Tübingen² 1977, 67—72.

⁸ G.M. Crowfoot, *Early Ivories from Samaria (Samaria-Sebaste II)*, London 1939, passim; G. Loud, *The Megiddo Ivories* (OIP 52), Chicago 1939, passim.

⁹ Por. R.D. Barnett, *Assurbanipal's Feast*, „Eretz Israel” 18 (1985) 1—6; S. Mitmann, *Amos 3,12—15 und das Bett der Samarier*, ZDPV 92 (1976) 149—167; U. Winter, *Frau und Göttin*, Exegetische und ikonographische Studien zum weiblichen Gottesbild im Alten Israel und in dessen Umwelt (OBO 53), Fribourg—Göttingen 1983, 296—301.

i służy jako towary handlowe (Ez 27,16,24). Obrazy bogów ubierano w odzież (Ez 16,18), a także kapłani świątynni (Wj 28,39; 39,29) mieli nosić suknie z przyszytymi jabłkami granatu z fioletowej i czerwonej purpury oraz z karmazynu, a także dzwonki złote pomiędzy nimi dookoła (Wj 28,33). Zastony/dywany w namiocie świętym (Wj 26,31) przyozdobione były scenami z cherubami. Tekstylia pochodziły z Azji Przedniej oraz z Egiptu (Joz 7,21; Prz 7,16). Wielkie manufaktury istniały w Asyrii i prawdopodobnie też w Izraelu dla potrzeb świątynnych. 2 Krl 23,7 mówi o kobietach sprzedających odzież albo baldachimy dla bogini Aszery. O bogactwie motywów na odzieży w owych czasach świadczy egipski kafel fajansowy z XII—XII w. przed Chr. (obecnie w muzeum historii sztuki w Wiedniu), przedstawiający Kanaaneczyka, na którego odzieniu widoczne jest drzewo życia w otoczeniu dwóch gazeli. Jeszcze więcej motywów znajdujemy na odzieży Asumnasirpala¹⁰. Wielką popularnością cieszyły się też sceny myśliwskie¹¹.

4.3 Pieczęcie

Osobny rozdział stanowią pieczęcie¹². Stary Testament wymienia je ok. 30 razy. Pieczęć jest legitymacją autorytetu (1 Krl 21,8). Pieczętuje się nią: listy (1 Krl 21,8), książki (Dn 12,4), drzwi (Dn 12,7), nowe przymierze (Ne 10,1), prawo (Iz 8,16), dowód sprzedaży (Jr 32,10). Służy też ona jako zastaw (Rdz 38,18). W sensie metaforycznym użyta jest pieczęć w Hi 9,7; 14,17; 33,16; 37,7; 38,4; 41,15; Pnp 8,6; Ez 28,12; Dn 9,24¹³. Pieczęć noszono jako naszyjnik albo jako bransoletkę na rękę, albo jako pierścionek. Jako wisioriki noszono amulety importowane głównie z Egiptu albo przywożone przez podróżnych. Język biblijno-hebrajski nie zna słowa „amulet”. Według Iz 3,18-21 kobiety jerozolimskie nosiły: „słoneczka, półksiężycy, kolczyki...”. To wskazywałoby na wpływ asyryjski, gdyż podobne ozdoby znaleziono w Hazor i Gezer. Prawdopodobnie „obrzydlivości” w Ez 20,7n były amuletami — bogami pochodzenia egipskiego. Sztuka miniaturowa wywarła wielki wpływ na teksty Starego Testamentu. Bez jej znajomości wiele tekstów Starego Testamentu pozostaje niejasnych¹⁴.

Wiedeń

KS. NORBERT MENDECKI

¹⁰ J. V. Canby, *Decorated Garments in Ashurnasirpal's Sculpture*, „Iraq” 33 (1971), 31—53.

¹¹ O. Keel, *Jahwes Entgegnung an Ijob*. Eine Deutung von Ijob 38—41 vor dem Hintergrund der zeitgenössischen Bildkunst (FRLANT 121), Göttingen 1978, szczeg. 86—125.

¹² O. Keel/S. Schroer, *Studien*, dz. cyt., passim; L. Gorelick/E. Williams-Forste, *Ancient Seals and the Bible*, Malibu 1984, 1—6.

¹³ O. Keel, *Deine Blicke sind Tauben*. Zur Metaphorik des Hohen Liedes (SBS 114/115), Stuttgart 1984, 114—119.

¹⁴ O. Keel, *Das Böcklein in der Milch seiner Mutter und Verwandtes*. Im Lichte eines altorientalischen Bildmotivs (OBO 33), Fribourg—Göttingen 1980, passim; tenże, *Jahwe-Visionen und Siegelkunst*. Eine neue Deutung der Majestätsschilderungen in Jes 6, Ez 1 und 10 und Sach 4 (SBS 84/85), Stuttgart 1977, 46—124.